

ДЕМОГРАФІЯ, ЕКОНОМІКА ПРАЦІ ТА СОЦІАЛЬНА ПОЛІТИКА

УДК 331.108.4

Дзямулич М. І., к.е.н., доцент
 Dziamulych M. Candidate of Economic Sciences, Associate Professor
<https://orcid.org/0000-0003-3714-5062>
 Грудзевич Ю. І., к.е.н., доцент
 Grudzevych Iu. Candidate of Economic Sciences, Associate Professor
<https://orcid.org/0000-0002-2790-5681>

УМОВИ ТА ЧИННИКИ ВІДТВОРЕННЯ ЛЮДСЬКОГО КАПІТАЛУ В УКРАЇНІ

*Луцький національний технічний університет
 Східноєвропейський національний університет ім. Лесі Українки*

Відтворення людського капіталу – це безперервне відновлення і підтримання фізичних і розумових здібностей людини та підвищення її професійно-кваліфікаційного й освітнього рівня. При цьому, це стосується як окремої людини, так і сукупності працівників, зайнятих на основі найму на окремому підприємстві, в галузі тощо. Іншими словами, відтворення людського капіталу – складний економічний процес, який включає в себе не тільки співвідношення сфери споживання (задоволення суспільно-нормальних потреб людини) та сфери обміну (грошові засоби на відтворення набувають форму вартості людського капіталу), але й відносини виробничої сфери, що пов'язані з еквівалентним відшкодуванням витрачених в процесі праці сил та енергії людини.

В статті розглянуто сучасні особливості формування та відтворення людського капіталу та структуру джерел його відтворення. Визначено, що нормальне відтворення людського капіталу потребує такого рівня споживання матеріальних благ та засвоєння культурних цінностей, який міг би забезпечити відновлення витраченої в процесі праці енергії та подальший розвиток здібностей до праці у відповідності з сучасними вимогами життя. В іншому випадку людський капітал буде не в стані нормально функціонувати в сучасному виробництві. Акцентовано увагу на необхідності розширеного відтворенні людського капіталу, оскільки для нормального функціонування національної економіки він повинна відтворюватися в більшій кількості та, головне, кращої якості. Особливо така необхідність виникає з пришвидшенням розвитку науково-технічного прогресу, коли потреба у висококваліфікованих працівниках відчувається в набагато більших масштабах, що призводить до зростання затрат на їх підготовку.

Ключові слова: людський капітал, відтворення людського капіталу, формування людського капіталу, доходи та витрати населення.

CONDITIONS AND FACTORS FOR THE REPRODUCTION OF HUMAN CAPITAL IN UKRAINE

*Lutsk National Technical University
 Eastern European National University. Lesya Ukrainka*

Reproduction of human capital is the continuous restoration and maintenance of a person's physical and mental abilities and enhancement of his / her vocational qualification and educational level. In this case, it applies to both the individual and the totality of employees employed on the basis of self-employment, industry or the like. In other words, the reproduction of human capital is a complex economic process that includes not only the ratio of consumption (satisfaction of socially normal human needs) and the sphere of exchange (money for reproduction takes the form of human capital value), but also the relations of the production sphere, which related to the equivalent compensation of the energy and human energy expended in the course of labor.

The article deals with modern features of formation and reproduction of human capital and structure of sources of its reproduction. It is determined that normal reproduction of human capital requires such a level of consumption of material goods and assimilation of cultural values, which could ensure the restoration of energy consumed in the process of work and the further development of abilities to work in accordance with the modern requirements of life. Otherwise, human capital will not be able to function normally in modern production.

Emphasis is placed on the need for expanded reproduction of human capital, since for the normal functioning of the national economy it must be reproduced in greater numbers and, above all, of better quality. Particularly, such a need arises with the acceleration of the development of scientific and technological progress, when the need for highly skilled workers is felt on a much larger scale, which leads to increased costs for their training.

Keywords: human capital, reproduction of human capital, formation of human capital, income and expenses of the population.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок з важливими науковими та практичними завданнями. Як відомо, споживання людського капіталу в процесі праці передбачає його відтворення. При цьому економічним змістом відтворення людського капіталу є відносини, які складаються у сфері його формування, розподілу (перерозподілу) та використання. Взаємодія цих фаз визначає безперервно поновлюваний процес відтворення людського капіталу. Особливість цього відтворення полягає в тому, що воно охоплює не тільки процеси, що відбуваються суто в економічній сфері, але стосується певних аспектів політичних, правових, моральних та інших суспільних відносин. Крім того, людський капітал виступає однією з головних якостей працездатної людини, тому його відтворення повинне бути спрямоване на всебічний розвиток працівника.

Таким чином, процес відтворення національного виробництва передбачає відтворення не лише сукупного продукту, але й людського капіталу. Це означає, що його використання в процесі виробництва, повинне передбачати постійне відновлення працездатності людини шляхом споживання необхідних засобів існування (матеріальних, духовних, соціальних тощо). Причому, основним джерелом отримання коштів, необхідних для реалізації цих потреб, для переважної частини працездатного населення є продаж людського капіталу на ринку праці, в результаті чого працівники включаються у виробничий процес і отримують статус «зайнятих» [1, с. 445-446; 4, с. 27]. Таким чином проблематика забезпечення належного рівня відтворення людського капіталу набуває особливої актуальності, перш за все, в аспекті забезпечення національної економіки кваліфікованими кадрами.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, у яких започатковано вирішення даної проблеми. Питання забезпечення ефективного функціонування системи формування та відтворення людського капіталу в системі виробничих відносин наразі доволі широко висвітлені в працях таких вітчизняних дослідників, як Д. Богиня, В. Геєць, Н. Голюкова, О. Грішнова, М. Долішній, М. Ніколайчук, А. Поручник. Крім того, необхідно віддати належне дослідженням особливостей функціонування системи відтворення людського капіталу, як потужного елемента забезпечення ефективного економічного зростання, які розкриті в працях Г. Беккера, А. Сміта, В. Меддока, Л. Тууроу, І. Фішера, Т. Шульца. Втім, нові проблеми, які постають у сфері формування та відтворення людського капіталу в національній економіці, зокрема – під впливом глобалізації, на даний час потребують більш глибокого дослідження конкретних аспектів забезпечення саме розширеного його відтворення.

Цілі статті. Метою роботи є дослідження сучасних особливостей формування та відтворення людського капіталу в Україні в аспекті посилення євроінтеграції та глобалізаційних процесів на національний ринок праці. А також обґрунтування необхідності вирішення існуючих проблем та диспропорцій, що існують у сфері забезпечення розширеного відтворення людського капіталу, як елемента формування кваліфікованої робочої сили для національної економіки України.

Викладення основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів.

У процесі відтворення сукупного людського капіталу одночасно відтворюються наявні форми й умови його формування, розподілу і використання, що склалися раніше

і відбуваються принципово нові зміни в цих формах і умовах, які є характерними для сучасного періоду розвитку економічних відносин. Однак, враховуючи процес ринкових трансформацій, зумовлений посиленням глобалізації та інтеграцією України в європейський економічний простір, і його вплив на еволюцію людського капіталу, варто відмітити, що найбільш суттєві зміни стосуються характеру соціально-економічних форм його реалізації. Відповідно, змінюється і структура джерел його відтворення і класичний підхід, коли єдиним таким джерелом розглядалась заробітна плата вже не є актуальним. Зокрема, розглянемо тенденції зміни структури грошових доходів населення України (рис. 1).

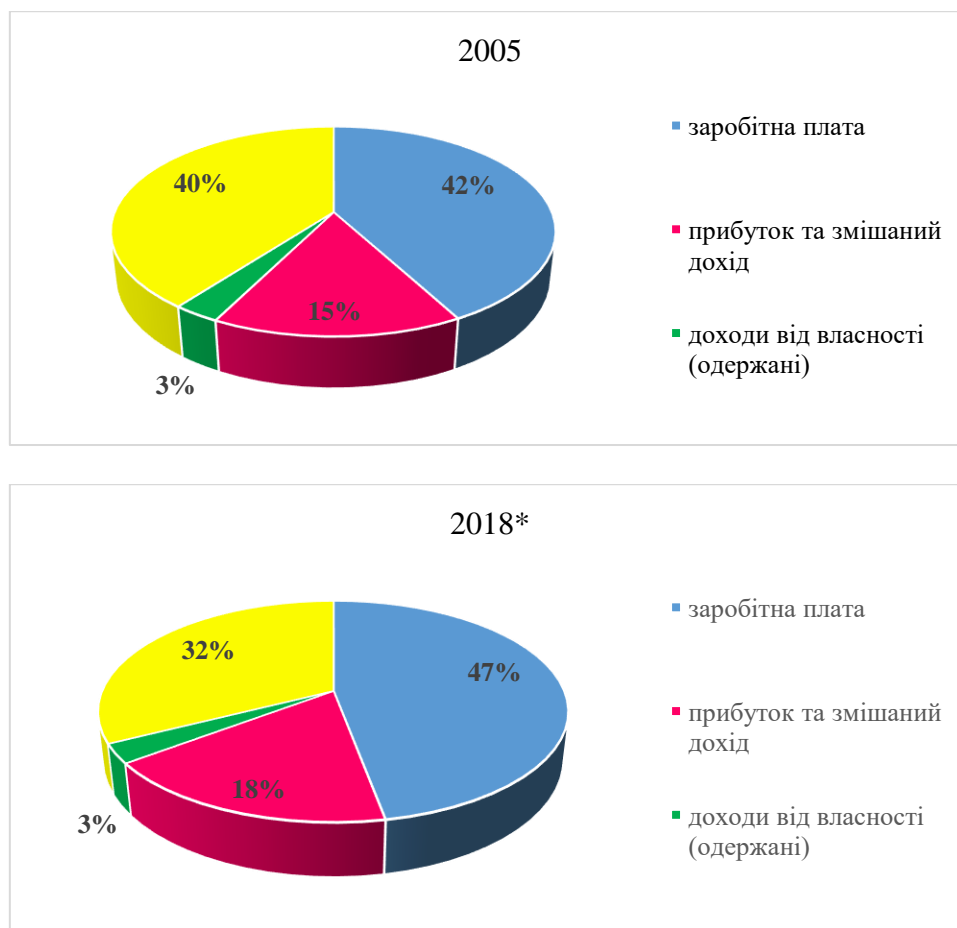

Рис. 1. Структура грошових доходів населення України у 2005* та 2018 роках
 * Без урахування тимчасово окупованих територій Автономної Республіки Крим, Донецької та Луганської областей, м. Севастополя.
 Джерело: [3].

Як бачимо, доля заробітної плати в структурі доходів за аналізований період зросла з 42 до 47%. Це свідчить про відносне зростання доходів населення, оскільки супроводжується загальним зменшенням соціальних допомог в структурі доходів. З іншого боку, спостерігається зростання з 15 до 18% доходів від інших видів господарських та фінансових операцій, поява яких зумовлена трансформацією суспільного ладу та загальним розширенням можливостей населення у фінансових операціях тощо. Зауважимо, що за період 1990-2001 років частка заробітної плати в структурі доходів населення України зменшилася з 70,7 до 51,6% [5, с. 402] Однак, не варто забувати, що якщо вести мову про працездатне населення, яке не отримує

соціальних виплат, то для основної маси цієї категорії найбільш вагомим джерелом доходу залишається заробітна плата.

Крім того, значна частина населення в Україні сьогодні здатна на свої доходи задовольняти переважно лише першочергові життєві потреби. Отже, людський капітал відтворюється все меншою мірою, а заробітна плата, вже втративши на мікрорівні свою стимулюючу функцію, по суті, втрачає на макрорівні й свою відтворювальну функцію, підтвердженням чого є постійне зростання трудової міграції за межі України.

Однак, нормальне відтворення потребує такого рівня споживання матеріальних благ та засвоєння культурних цінностей, який міг би забезпечити відновлення витраченої в процесі праці енергії та подальший розвиток здібностей до праці у відповідності з сучасними вимогами життя. У іншому випадку людський капітал буде не в стані нормально функціонувати в сучасному виробництві.

Тобто, ми можемо зазначити, що відтворення людського капіталу, перш за все, визначається рівнем доходу на душу населення. Адже, продаючи свої здібності до праці, людина прагне, перш за все, забезпечити собі джерело доходу, яке дозволить утримувати сім'ю, досягти певного рівня благ, дасть можливість підвищувати свою кваліфікацію, тобто продовжувати перебувати в складі економічно активного населення. Відтак, варто розглянути тенденцію зміни грошових доходів населення України (табл. 1).

Таблиця 1

Грошові доходи населення України за 1995-2018 рр.

Роки	Грошові доходи	Реальні грошові доходи у % до попереднього року
1995	26498	101,8
2000	86833	106,3
2005	381404	123,9
2010	1101175	117,1
2015*	1172016	79,6
2018*	3248730	110,9

* Без урахування тимчасово окупованих територій Автономної Республіки Крим, Донецької та Луганської областей, м. Севастополя.

Джерело: [3; 5, с. 401].

Як бачимо, при значному номінальному зростанні доходів та витрат, реальне їх зростання було надто повільним для забезпечення якісного відтворення людського капіталу, яке постає на сучасному етапі розвитку національної економіки, адже реальні доходи зростали відчутно меншими темпами, ніж номінальні. Відповідно, це призвело до загалом низького рівня доходів населення у порівнянні з іншими країнами, відпливу висококваліфікованих працівників та наукових кадрів за кордон у пошуках більшого заробітку, що спричинило ситуацію, коли нормальне відтворення людського капіталу стає неможливим і, як наслідок, генерує проблему «якості людського капіталу».

Висновки. Отже, можна зазначити, що відтворення людського капіталу, як фактор успішного соціально-економічного розвитку держави є важливим чинником при плануванні макроекономічних процесів на ринку праці. Оцінюючи ситуацію, що склалася нині в Україні, можна визначити основне коло проблем, що негативно впливають на спотворення механізму відтворення людського капіталу:

- низький рівень оплати праці, який не забезпечує належного відтворення фізичних та духовних сил людини;
- вплив висококваліфікованих працівників за кордон, що зумовлюється невисоким рівнем життя населення, а також невідповідністю заробітної плати кваліфікації та професійному досвіду зайнятих;

- зменшення питомої ваги висококваліфікованої робочої сили в загальній структурі економічно активного населення, тенденція «старіння кадрів»;
- недостатнє технічне забезпечення вітчизняних підприємств новими технологіями, що зумовлює невідповідність відтворення людського капіталу сучасним вимогам;
- надто висока вартість відтворення людського капіталу при недостатньо високих доходах населення.

Можна стверджувати, що подальше наростання подібних тенденцій на українському ринку праці може призвести до небажаних наслідків як в економіці країни загалом, так і в соціальній структурі населення зокрема. При цьому одним з найбільш негативних наслідків таких тенденцій в майбутньому може стати невідповідність рівня людського капіталу розвитку виробничо-економічних відносин, що в результаті відкине нашу державу в когорту країн «третього світу».

Тому на нашу думку необхідним є формування комплексу заходів щодо усунення існуючих диспропорцій у сфері відтворення людського капіталу:

- встановлення такого рівня оплати праці, який би забезпечував працівникам не мінімальне відтворення здатності до праці, а дозволив задовольнити матеріальні та духовні потреби людини та членів її сім'ї;
- диверсифікація доходів за рахунок впровадження програм соціального партнерства, залучення працівників до управління підприємствами шляхом обов'язкового розподілу частини акцій на користь трудових колективів;
- збільшення рівня соціальних виплат для малозабезпечених громадян шляхом активного розширення системи соціального страхування;
- розширення кількості безоплатних навчальних місць для забезпечення належної якості людського капіталу.

Загалом забезпечення нормальних умов відтворення людського капіталу, налагодження механізму цього відтворення, дозволить стабілізувати ситуацію, що склалася зараз на українському ринку праці. Поступовий перехід до загальноприйнятих у світі норм та вимог до людського капіталу неможливий без подібних трансформацій. Тому вирішення даної проблеми залежить, перш за все, від того, як швидко держава з одного боку, та роботодавці з іншого, усвідомлять необхідність вирішення питань, пов'язаних з становленням в Україні нормального та ефективного механізму відтворення людського капіталу.

Список бібліографічного опису:

1. Башнянин Г. І., Лазур П. Ю., Медведєв В. С. Політична економія. Київ : Ніка-Центр Ельга, 2000. 528 с.
2. Богиня Д., Лагутін В. Про реформу оплати праці в Україні. *Економіка України*. 1993. №7. С. 3-12.
3. Доходи та витрати населення України у 2018 році. Державна служба статистики України. URL: http://ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2005/gdn/dvn_ric/dvn%20_u/dvn_u.htm.
4. Оникієнко В. В., Коваленко Н. І. Продуктивна зайнятість: зміст, основні проблеми і шляхи досягнення. Київ : Принт-експрес, 1999. 50 с.
5. Статистичний щорічник України за 2001 рік. Держкомстат України. Київ : Техніка, 2002. 647 с.

Reference:

1. Bashnianyn, G. I., Lazur, P. Yu., Medvedev, V. S. Politychna ekonomia [Political Economy]. Kyiv, Nika-Centr Elga, 2000. 528 p. [in Ukrainian].
2. Bohynia, D., Lagutin, V. Pro reformu oplaty praci v Urayini [On wage reform in Ukraine]. *Economy of Ukraine*, 1993, Vol. 7. P. 3-12. [in Ukrainian].
3. Dokhody ta vytraty naselennia Urayiny u 2018 roci [Incomes and expenditures of the Ukrainian population in 2018]. State Statistics Service of Ukraine. URL: http://ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2005/gdn/dvn_ric/dvn%20_u/dvn_u.htm. (date of appeal: 22.04.2020). [in Ukrainian].
4. Onykienko, V. V., Kovalenko, N. I. Produktivna zayniatist: zmist, osnovni problem i shliahy dosiagnennia [Productive employment: content, key challenges, and ways to achieve]. Kyiv, Print-express, 1999. 50 p. [in Ukrainian].
5. Statystychnyi shchorichnyk Urayiny za 2001 rik [Statistical Yearbook of Ukraine for 2001]. State Statistics Service of Ukraine. Kyiv, Tekhnika, 2002. 647 p. [in Ukrainian].

Дата подання публікації 20.04.2020 р.